

**XX ASRNING IKKINCHI YARMIDA MARKAZIY OSIYODA  
KECHGAN DEMOGARFIK MIGRATSION JARAYONLAR TARIXI  
(QOZOG'ISTON MISOLIDA)**

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti magistranti

**Murtozayev Matlubxon**

**Annotatsiya**

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlari xususan Qozog'iston respublikasida XX asrning ikkinchi yarmida kechgan demografik-migratsion jarayonlar, aholining etnik tarkibidagi o'zgarishlar qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: demografiya, etnik, kam sonli, migratsiya, etnodemografik, ro'yxatdan o'tkazish.

**Abstract**

This article briefly describes the demographic and migration processes and changes in the ethnic composition of the population in the countries of Central Asia, in particular the Republic of Kazakhstan, in the second half of the 20th century.

Keywords: demography, ethnic, minority, migration, ethnodemographic, registration.

**Аннотация**

В статье кратко описываются демографические и миграционные процессы, а также изменения этнического состава населения в странах Центральной Азии, в частности в Республике Казахстан, во второй половине XX века.

Ключевые слова: демография, этнический, меньшинство, миграция, этнодемографический, регистрация.

XX asrning o'rtalari va ikkinchi yarmi Qozog'iston uchun bu SSSRning siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarining natijasi bo'lgan etnodemografik o'zgarishlar davri edi. Respublika aholisining etnik tarkibi keskin o'zgardi. Ushbu o'zgarishlar asosan migratsiya jarayonlari bilan bog'liq. Tashqi migratsiya bir necha o'n yillar davomida ijtimoiy-iqtisodiy, etnodemografik, ijtimoiy-madaniy va boshqa hodisalarning mohiyatini belgilab berdi. Bu jarayonda asosiy rolni respublika aholisining asosiy qismini, birinchi navbatda, shaharlarda tashkil etgan slavyan xalqlari o'ynadi. Bu voqea Qozog'iston tarixshunosligida ancha keng tarqalgan. Aholining ko'payish jarayonlari, ayniqsa, etnik jihatdan, migratsiya masalasi soyasida qoldi. Bir nechta tarixiy va demografik asarlarda bu davr faqat qozoqlarning 50-yillari - 60-yillarning birinchi yarmidagi "demografik bum" bilan bog'liq. Yuqoridagilar bilan bog'liq holda, maqolaning maqsadi 50-80-yillardagi Qozog'iston aholisini o'rganishdir. XX asr aholi portlashi prizmasidan va bu davrda yuz bergan etnosotsial evolyutsiyalarning xususiyatlari. Sovet tarixshunosligida 1950-yillardan 1980-yillargacha bo'lgan davr XX asr asosan Qozog'istonning ijtimoiy-iqtisodiy yutuqlari (qo'riq yerlarni o'zlashtirish, sanoatning o'sishi va boshqalar) kontekstida ko'rib chiqiladi, bu esa sanoat xodimlari, ishchilar sinfining o'sishi va umumiy ijtimoiy tuzilmadagi o'zgarishlarga olib keldi<sup>1</sup>.

XX asrning ikkinchi yarmida Qozog'iston aholisining dinamikasi bir necha bor o'zgardi. Aynan shu davrda XX asrning birinchi yarmida sodir bo'lgan hodisalarning barcha salbiy oqibatlari o'zini namoyon qila boshladi. Bular XX asr boshidagi ko'chirish siyosati, 1916 yil qo'zg'oloni, fuqarolar urushi, 30-yillar boshidagi ocharchilik, kollektivlashtirish, majburiy ko'chirish va qatag'on oqibatlari. Ulug' Vatan urushi Qozog'istonning demografik rivojlanish dinamikasiga katta ta'sir

<sup>1</sup> Istoriya rabochego klassa sovetskogo Kazakhstana [History of Working Class of Soviet Kazakhstan]. Alma-Ata, Nauka, 1987, vol. 1, 398 p.; 1988, vol. 2, 464 p. (In Russ.)

ko'rsatdi - aynan shu davrda Qozog'iston hududiga sanoat korxonolari va ishchi kuchi evakuatsiya qilindi, ko'plab xalqlar deportatsiya qilindi. Bularning barchasi respublikaning demografik xususiyatlarida o'z aksini topdi va XX asrning ikkinchi yarmida bir qator jiddiy muammolarni keltirib chiqardi. Hozirgi bosqichda respublikada demografik vaziyat noqulay deb baholanmoqda - tug'ilishning kamayishi, kasallanish va o'limning yuqori darajasi, shuningdek, sezilarli migratsiya oqimi tufayli aholi sonining har yili kamayishi kuzatilmoqda. XX asrning ikkinchi yarmida Qozog'istonda 5 ta aholini ro'yxatga olish o'tkazildi: 1959, 1970, 1979, 1989 va 1999-yillarda. 1959 yildan 1989 yilgacha bo'lgan davrda respublika aholisi 9294,7 ming kishidan 16536,5 ming kishiga - 1,8 marta ko'paydi (1-rasm). 1999 yilga kelib, Birinchi Butunrossiya aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, uning soni 14 953,1 ming kishiga kamaydi, ya'ni. 1989 yilga nisbatan 9,6% ga oshdi va amalda 1979 yil darajasiga qaytdi. 2002 yil boshida Qozog'iston Respublikasi aholisi 14820,9 ming kishini tashkil etdi. 1989 yilgi Butunittifoq aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, respublikaning hozirgi aholisi soni 16.536.511 kishini, doimiy aholisi esa 16.464.464 kishini tashkil etadi<sup>1</sup>. Biroq, 1999 yilgi aholini ro'yxatga olishning e'lon qilingan natijalariga ko'ra, respublika aholisi 1989 yilda 16 199 154 kishini tashkil etgan<sup>2</sup>. Ushbu o'zgarishlarga nima sabab bo'lganini aniqlash mumkin emas edi. Biroq, biz 1990-yillarning boshida e'lon qilingan 1989 yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlaridan asos sifatida foydalandik. Keyingi 30 yil ichida Qozog'istonning demografik rivojlanishining asosiy tendentsiyalari 1970, 1979 va 1989 yillardagi aholini ro'yxatga olishda qayd etilgan. Bu davrda Qozog'istonning ko'p tarmoqli sanoati asosiy milliy iqtisodiy muammolarni hal qildi. Mavjudlarini tizimli rivojlantirish bilan bir qatorda respublika va umumittifoq ahamiyatiga ega yangi sanoat markazlari ham faol shakllandi. Iqtisodiyotni boshqarishning qat'iy markazlashuvi sharoitida sanoatning xomashyoga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadigan tarmoq

<sup>2</sup> Предварительные итоги переписи населения 1999 года по областям, городам и районам Республики Казахстан. -Алматы, 1999. -С.4; Краткие итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. -Алматы, 1999. -С.5; Статистический пресс-бюллетень. 2000. -№1. -С.169; Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. -Алматы, 2000. -С.5.

tuzilmasi doimo saqlanib qoldi. Sanoatning yarmidan ko'pi ittifoq vazirliklari tasarrufida bo'lib, ular respublikaga 0,2% hissa qo'shgan. Qishloq xo'jaligi notekis rivojlangan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishning o'sish sur'ati muttasil pasayib bormoqda, ko'plab g'alla yetishtiruvchi viloyatlar – Qo'stanay, Ko'kchetav, Aqmo'la, Shimoliy Qozog'iston va To'rg'ayda g'alla yetishtirish sezilarli darajada kamaygan. Bu yillarda chorvachilik hech qachon rejalashtirilgan ko'rsatkichlarga va uning sifatiga erisha olmadi, ko'rsatkichlar yanada yomonlashdi. Hayotning barcha sohalarida jiddiy kamchiliklar to'plangan. Davr oxiriga kelib boshqaruvning ma'muriy-buyruqbozlik tizimining kamchiliklari ayon bo'ldi: iqtisodiy rag'batlantirish va Qozog'iston manfaatlari e'tibordan chetda qoldi. milliy kadrlar tayyorlash, ijtimoiy infratuzilma tarmoqlari sekin rivojlandi; muammolar keskinlashdi atrof-muhit; Ijtimoiy hayotning butun sohasi, xususan, aholi salomatligi inqirozdan oldingi holatga tushib qoldi. Bu yillarda aholining umumiy soni 78% ga oshdi, SSSRda aholining o'rtacha o'sishi esa 37% ni tashkil etdi. Respublikada aholining eng yuqori o'sishi 1960-yillarda sodir bo'ldi, shundan keyin o'sish sur'ati barqaror ravishda pasayib ketdi. Shunday qilib, 1959 yildan 1969 yilgacha bo'lgan davrda. aholining o'rtacha yillik o'sish sur'ati 3,1% ni tashkil etdi; 1970 yildan 1978 yilgacha - 1,4%; 1979 yildan 1988 yilgacha – 1,2%. Mutlaq raqamlarda aholi barcha hududlarda o'sdi. Biroq, ularda aholining o'sish sur'atlari har xil bo'lgan, bu esa mintaqalar va birinchi navbatda, sanoatning umumiy o'sish sur'atlari bilan bog'liq edi. O'rganilayotgan davrda qozoq aholisining urbanizatsiya darajasi quyidagicha edi. 1970 yilgi Butunittifoq aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, qozoq aholisining shaharlardagi ulushi bor-yo'g'i 17,2% ni tashkil etgan. Eng ko'p urbanizatsiyalashgan Atirau va Qizilo'rda viloyatlari qozoqlari bo'lib, ularning shahar aholisi orasidagi ulushi mos ravishda 56% va 51% ni tashkil etdi. Keyinchalik, bu ko'rsatkichni pasaytirish tartibida Mang'istau (34,6%), Aqto'be (26,1%), Jambil (17,7%), Olmaota (15%), Sharqiy Qozog'iston (13,9%), Pavlodar (12,4 foiz), G'arbiy Qozog'iston (12,1 foiz), Oqmo'la va Qarag'anda (har biri 11,6 foiz) viloyatlari, shuningdek, Shimoliy Qozog'iston (7,9 foiz). Qozoqlarning urbanizatsiyasining eng past ko'rsatkichlari Qo'stanay (5,6 foiz)



va Janubiy Qozog'iston (2,6 foiz) viloyatlarida qayd etilgan<sup>3</sup>. 1970-1979 yillardagi sanoqlararo o'n yillikda qozoq aholisining urbanizatsiyasi 3,7 foiz punktga o'sdi va 20,9 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich Qozog'istonning barcha hududlarida, ayniqsa, Janubiy Qozog'iston viloyatida o'sdi, bu yerda shahar qozoq aholisining ulushi 12,1 barobarga oshib, 31,4 foizni tashkil etdi. Avvalgidek, eng ko'p urbanizatsiyalashgan Atirau (63,7%) va Qizilo'rda (63,2%) viloyatlari qozoqlari bo'lib, bu ko'rsatkich mos ravishda 7,7 va 12,2 foiz punktga oshgan. Boshqa viloyatlarda qozoqlarning urbanizatsiyasi ko'rsatkichning pasayish darajasi bo'yicha quyidagicha bo'ldi: Mang'istauda – 37,2 foiz, Aqto'be va Janubiy Qozog'istonda – 31,4 foiz, Jambilda – 22,2 foiz, G'arbiy Qozog'iston – 18,9 foiz, Olmaotada – 17,1 foiz. %, Sharqiy Qozog'iston – 16,4%, Qarag'anda – 13,9%, Pavlodar – 13%, Oqmo'la – 12,7%, Shimoliy Qozog'iston – 9,2%. Qozog'iston Respublikasining shahar aholisi orasida qozoq aholisi ulushini oshirish tendentsiyasi keyingi o'n yillikda tez sur'atlar bilan rivojlandi<sup>4</sup>. Shunday qilib, 1989 yilga kelib, qozoqlarning shahar aholisi orasida ulushi 27,1% ga o'sdi, ya'ni 6,2% ga o'sdi. Qozoqlarning urbanizatsiyasining eng yuqori darajasi shu yili qayd etilgan Qizilo'rda viloyati, bu yerda qozoq aholisining shahar aholisi orasida ulushi 81,4 foizga yetdi. Qozog'istonning barcha hududlarida ko'rsatkich: Atirauda – 5,9% (69,9%), Mang'istauda – 7,5% (44,7%), Janubiy Qozog'istonda – 9,5% (40,9%), Aqto'beda – 8,9% (40,3%), Jambilda. – 10 foizga (32,2 foizga), G'arbiy Qozog'iston – 9,3 foizga (28,2 foiz), Olmaotada – 7,2 foizga (24,3 foiz), Sharqiy Qozog'iston – 4,4 foizga (20,8 foiz), Qarag'anda – 4,3 foizga (18,2 foiz) , Pavlodar – 4,4 foizga (17,4 foiz), Oqmo'la – 3,5 foizga<sup>5</sup>. Qozoqlarning urbanizatsiyasining eng past darajasi Shimoliy Qozog'iston viloyatida qayd etilgan, bu yerda ularning shahar aholisi tarkibidagi ulushi 12,3 foizdan oshmagan, garchi bu yerda o'tgan davrga nisbatan 3,1 foizga o'sish kuzatilgan. (74, 6-200) Qishloq aholisiga kelsak, ularning soni o'sib borayotgan bo'lsa-da, shahar aholisi bilan bir xil

<sup>3</sup> Казахстан за 50 лет: Стат. сб. Алма-Ата: Статистика, 1971. 248 с.

<sup>4</sup> Абжанов Х. М. Некоторые особенности численности и состава сельской интеллигенции Советского Казахстана (1959–1970 гг.) // Вести АН КазССР. 1982.

<sup>5</sup> Демографический ежегодник Казахстана. Алматы: Госкомстат РК, 1996. 250 с.

darajada o'smagan. Shunday qilib, 1959 yildan 1970 yilgacha bo'lgan davrda qishloq aholisining o'rtacha yillik o'sish sur'ati. 1970-1979 yillarda 2% ni tashkil etdi. – 0,5%, 1979-1989 yillarda – 0,5%. 1959 yil qishloq aholisining respublika aholisining umumiy sonidagi ulushining oxirgi yili bo'ldi ko'pchilikni tashkil qilgan – 56,2%, keyin esa bu ko'rsatkich pasaya boshladi: 1970 yilda – 49,7%, 1976 yilda – 47,2%, 1979 yilda – 46,1%, 1981 yilda – 45,1%, 1989-yilda – 42,9%. Qishloq aholisining ulushi kichik bo'lgan butun urbanizatsiyalashgan hududlar paydo bo'ldi: 1989 yilda Mang'istau viloyatida qishloq aholisi 11,4%, Qarag'anda viloyatida - 15,3%, Jezkazg'on viloyatida - 21,9%<sup>6</sup>. 1970 yilga kelib Qozog'iston aholisi 13 million kishidan oshdi 12 va deyarli 40 foizga o'sdi, shundan qozoqlar 4234 ming (32,6%), ruslar - 5522 ming (42,5), ukrainlar - 933 ming (7,2), Nemislar - 858 ming (6,6), tatarlar - 288 ming (2,2), o'zbeklar - 216 ming (1,7), belaruslar - 198 ming (1,5), uyg'urlar - 121 ming (0,9), koreyslar - 81 ming (0,6), ozarbayjonlar - 58 ming (0,4), boshqa milliy. — 498 ming. Ko'rinib turibdiki, 1939, 1959, 1970 yillardagi aholini ro'yxatga olish oralig'ida Qozog'istondagi eng ko'p etnik guruh. ruslar qoldi<sup>7</sup>. 1939-1970 yillarda ruslar, ukrainlar, belaruslar (birgalikda). mutlaq ko'pchilikni tashkil etdi. 1979-1989 yillardagi etnodemografik tarkibning dinamikasi 1979-1989 yillarda ekanligini ko'rsatadi Aholining umumiy o'sishida qozoqlarning ulushi 70%, ruslar - 13%, nemislar - 3% va hokazo. Bundan tashqari, Qozog'istonda qozoqlarning o'sishi 23,5%, ruslar - 3,9%, nemislar - 6,4%, tatarlar - 4% ni tashkil etdi. , 6, o'zbeklar - 26,1, belaruslar - 0,6, uyg'urlar - 25,3 va koreyslar - 12,3%. Qozoqlar orasida oiladagi bolalar soniga e'tibor doimiy ravishda kamayib bormoqda: 1972 yilda - 5,01, 1978 yilda - 4,85, 1985 yilda - 4,27. 1979 yilda qozoqlar orasida tug'ilishning umumiy koeffitsienti 5787 kishini tashkil etgan bo'lsa, 1989 yilda bu ko'rsatkich 3584 kishini tashkil etdi, bu 1962 yildagi Qozog'istondagi qozoqlar o'rtasidagi tabiiy o'sish 11 000 kishini tashkil etdi. (jami aholi tabiiy o'sishining 37%), 1964 yilda 111 ming (43%), 1970 yilda 107,7 ming (48,1%), 1972 yilda 114 ming (49,0%), 1979 yilda 125 ming (52,1%). , 1989 yil - 162

<sup>6</sup> Козина В.В. Демографическая история Казахстана: Учеб. пос. - Караганда: Изд-во КарГУ, 2007,67

<sup>7</sup> <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9314>

ming kishi. (63,5%). Qozoqlar orasida chaqaloqlar o'limi juda yuqori, o'rtacha umr ko'rish turmush darajasi ruslarnikidan past. Shu bilan birga, Qozog'istondagi ruslar, ukrainlar va nemislar nisbatan keksa yoshdagi tuzilishga ega va qozoqlarga qaraganda tug'ilish darajasi past, umumiy o'lim darajasi yuqori, tabiiy o'sish minimal. Bu jarayon o'n to'qqizta mintaqaning o'n birida etnodemografik ustunlikka olib keldi. 1980 yildan Qozog'istonning janubidan shimolga, shuningdek, respublikaning g'arbiy qismidan shimolga qozoqlarning ko'chishi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, qozoqlarning bir qismi Rossiya, Markaziy Osiyo, Mo'g'uliston va boshqa mamlakatlardan Qozog'istonga qaytishda davom etayotgani ko'rinib turibdi.

### **Foydalanilgan adabiyot va manbalar**

1. <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9314>
2. Istoriya rabochego klassa sovetского Kazakhstana [History of Working Class of Soviet Kazakhstan]. Alma-Ata, Nauka, 1987, vol. 1, 398 p.; 1988, vol. 2, 464 p. (In Russ.)
3. Абжанов Х. М. Некоторые особенности численности и состава сельской интеллигенции Советского Казахстана (1959–1970 гг.) // Вести АН КазССР. 1982.
4. Демографический ежегодник Казахстана. Алматы: Госкомстат РК, 1996. 250 с.
5. Казахстан за 50 лет: Стат. сб. Алма-Ата: Статистика, 1971. 248 с.
6. Козина В.В. Демографическая история Казахстана: Учеб. пос. - Караганда: Изд-во КарГУ, 2007, 67
7. Предварительные итоги переписи населения 1999 года по областям, городам и районам Республики Казахстан. -Алматы, 1999. -С.4; Краткие итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. -Алматы, 1999. -С.5; Статистический пресс-бюллетень. 2000. -№1. -С.169; Итоги переписи населения 1999 года в Республике Казахстан. -Алматы, 2000. -С.5.